

MORALIZAM I METAMORALIZAM

Moralism and Metamoralism

APSTRAKT: Dva su cilja ovog priloga: (1) epistemološki, da pokaže razliku između saznanjnih kapaciteta pojmova u naslovu i (2) ideološkokritički, da prepozna grupne interese iza hegemonih moralizama. Moralizacija propisuje dobro, emocionalizuje, homogenizuje, manipuliše moralnim uputstvima i zabranama i smanjuje autonomno rasuđivanje pojedinaca. Metamoralizam razdvaja procene stanja i ponašanja od moralnih sudova. Politički moralizam je deo ideološke svesti i oblik sužene saznanjne perspektive. Prikazani su razni oblici istorijskih i savremenih političkih moralizama, njihov delatni emotivni potencijal, struktura i retorika neoliberalnog moralizma i samorefleksivni metamoralizam leveice. Istaknuta je saznanjna nadmoć metamoralizma koji nije procena nepravde sa stanovišta ličnog morala nego legitimnosti moći na koju se nepravda oslanja.

KLJUČNE REČI: Moralizam, metamoralizam, neoliberalizam, leveica.

ABSTRACT: There are two goals of this paper: (1) epistemologically, to show the difference between the cognitive capacities of the concepts in the title, and (2) ideologically-critical, to recognize the group interests behind hegemonic moralisms. The moralization prescribes the good, emotionalizes, homogenizes, manipulates moral instructions or prohibitions, and reduces the autonomous judgment of individuals. The metamoralism distinguishes evaluations of states and behavior from moral judgments. The political moralism is a part of ideological consciousness and a form of a narrow cognitive perspective. The various forms of historical and contemporary political moralisms, their active emotional potential, the structure and rhetoric of neoliberal moralism and the self-reflexive metamoralism of the left are presented. The cognitive supremacy of metamoralism is highlighted, which is not an assessment of injustice from the point of view of personal morality, but a superior assessment of the legitimacy of the power on which the injustice relies.

KEY WORDS: moralism, metamoralism, neoliberalism, left.

Uvod

Ako neko kaže „Putin je agresor“, drugi mu uzvrati „Putin se brani“, a treći samo doda „Putin je sistemska moć“, onda je u ovim iskazima već nagoveštena razlika između pojmova iz naslova. Pri tome, odgovor na pitanje da li je moć dobra ili loša ne mora odmah biti dorečen. Važnije je najpre markirati ključni posredni ili neposredni nadlični interes koji stoji iza moći: rat između kapitalizama, nacija, vojnih blokova ili sinkretični asimetrični sukob interesa svih pomenutih subjekata. Naredno retoričko pitanje je da li su danas ličnosti gospodari rata? Sociološki gledano nisu, mogu to biti samo kao aktivni i odlučni braniči širih grupnih interesa. Dakle, istraživanju interesa i moći manje koristi prvi pojam koji vrednuje politiku kriterijima ličnog morala od drugog čiji su kriteriji nelični, sistemski, klasni interesi.

Ali ni metamoralizam nije vrednosno neutralan pojam. Između sukobljenih kapitalizama u Ukrajini postoje socijalne i političke razlike, ali je teško reći čija je hegemonia pretenzija na Ukrajinu nemoralnija. Da je u pitanju uži sukob Rusije i Ukrajine bez mešanja izvana ne bi bilo teško definisati agresora. Ali pošto je u pitanju širi sukob Rusije i NATO pakta definisanje agresije je složenije. Da li je Rusija preventivno odgovorila na mogućnost narušavanja vlastite bezbednosti zato što je NATO podržao zahteve Ukrajine da mu se priključi? Da li je pojam preventivna agresija metamoralistički? Ili nije, ako se ima na umu da je ratna prevencija iracionalna za razliku od diplomatske? Ove nedoumice su spoj pitanja i odgovora. Kako ih razrešiti ako se složimo da rat nije sukob manje ili više nepoštenih hazardera Putina i Bajdena, pa ni sukob ideologija, nego oružani deo nadmetanja dva kapitalizma oko globalne hegemonije? Metamoralistička perspektiva postaje jasnija ako se uz rečeno doda da bezbednosni interes nije stvar karaktera ni morala. Ova metaetička ocena, kojom se bolje može razumeti uzdržanost (npr. Indije i afričkih država) od osude Rusije, prihvatljivija je bivšim kolonijama nego metropolama, razumljivija je nerazvijenima nego EU. Da li je uzdržanost nerazvijenih uverljivija od osude razvijenih? Nije to diplomatska osveta bivših kolonija niti muzejski balast sećanja na vlastitu podjarmljenost nego je u novoj bezbednosnoj krizi aktiviran delatni nezaborav antikolonijalizma. Širenje NATO pakta na istok, destabilizacija strateške ravnoteže i ruska tzv. „ofanzivna defanziva“ su deo duge spirale rasta napetosti između hegemonia, kumulativna radikalizacija koja je počela još 1990-ih. Složeni hijerarhijski odnosi moći u svetu traže metamoralistička, a ne moralistička objašnjenja. Ako obostrana propagandna moralizacija rata čini oružano nasilje svečanim, tome ne mora robovati i analiza ratova.

Ako je reč o razumnoj epistemološkoj opomeni, čemu metamoralna rasprava? Da li je dovoljna ironična distanca kao nadmoralni pogled na zakavžene ratne moralističke jednoznačnosti ili je tolerancija samoutešna pacifistička alternativa raznim moralnim toljagama. Postoje li granice „metamoralne ravnodušnosti“, da li je dovoljno reći da je samo u pitanju moć i time objasniti politički moralizam? Nije. Zato je cilj ovoga priloga sledeći: (1) epistemološki pokazati razliku između saznavnih kapaciteta pojmova u naslovu, što je nemoguće bez (2) kritike

ideologije odnosno načina prepoznavanja grupnih interesa iza ideja, pa su tek oba postupka nužna da se (3) izbegnu zamke moralizma u proceni systemske moći. Rat u Ukrajini je samo aktuelni povod da se razmotri istorijski znatno trajnije i učestalije moralističko sužavanje diskursa u politici. Ovde treba pokazati sazajne granice dva moralizma: aktuelnog političkog i trajnijeg socijalnog.

Odnos moralizma i metamoralizma je deo klasičnog epistemološkog problema da li su vrednovanje i objektivnost spojivi? Iako je nesporno da objektivna ne znači biti vrednosno neutralan kao i to da su moralne vrednosti važne, ipak moralne kriterije međuljudskih odnosa treba oprezno primenjivati na kontekst globalnih interesa moći. Drugim rečima treba pažljivo prepoznati granicu gde primena morala prelazi u moralizam. Prosto rečeno, zapitati se kada u analizi koristiti pojam pohlepe, a kada interes? Moralne kategorije dobarloš ne mogu se odbaciti, ali u svakom kontekstu treba odmeriti asimetriju pozitivnog i normativnog. Najpre treba imati na umu da je dobro samo ono što moćna grupa priznaje. Nisu svi heroji isti. Neustrašivi odlikovani esesovac prilikom zauzimanja Harkova 1942. nije ostao heroj, ali je to ostao prestrašeni crvenoarmejac koji se zadesio u Berlinu aprila 1945 (Kuljić 2014, 230–231). Dakle u političkom moralizmu hrabrost nije vrednosnoneutralna niti je svaka neustrašivost herojska. Metamoralnost antifašizma osiguravala je moralnost i strahu antifašista. Naredna razlika moralizma i metamoralizma je u sazajnoj perspektivi. Metamoralizam je nalik ptici koja hrli u visinu da bi više videla.

Samo se iz visine vidi kada nužna odbrana prelazi u agresiju, a banalni politički moralizam ovaj prelaz ne priznaje. Zato što gleda na stvari odozdo. Njegova gnoseološki partikularna perspektiva nije spontana nego planska. Svaka moć planski moralizuje tako što reguliše asimetriju između nekorisne samorefleksije i isplativog samozaslepljivanja. Nije li moralizam otuda i moralna greška? Metamoralizam, pak, ne osigurava samo uzdignutu sazajnu osmatračnicu nego i otpor hegemonom moraliziranju grupnih interesa. Ako je moralizam isticanje karakterne razlike između poštenih preduzetnika i lenjih gubitnika, da li zato treba kapitalizam definisati kao nepošten sistem? Ne, treba metamoralno dodati da ovde nepoštenje nije valjan pojam jer akumulacija kapitala nije stvar ličnih namera i izbora, nego je institucionalizovana vrednost. Drugim rečima, izvor klasne nepravde nije u ličnoj nameri nego u grupnom interesu. Nije klasna nepravda zločin sa predumišljajem nego je legalna organizovana prinuda sistema. Govor o nepoštenoj nameri je površnost koja skriva strukturnu suštinu (grupni interes). Odnos između lične namere i grupnog interesa odgovara odnosu moralnog i nadmoralnog. Još jedna razlika. Moralizam umanjuje ljudskost kapitaliste kao ličnosti, metamoralizam je bezlična kritika proizvodnih odnosa, a amoralizam je ravnodušnost prema jednakosti kao moralnoj vrednosti. Kapitalizam kao sistem je uzrok stanja u kom je nesolidarno tržišno ponašanje višestruko normalizovano i osigurano. Ako vrednosni sudovi mogu da budu deo procene, ali ne uvek i imperativi, jer ne treba mešati stvar logike sa logikom stvari (Sayer 2017), onda egoizam, beskarakternost i težnja za uvećanjem profita nisu pre svega moralno zlo niti ih kao takve treba posmatrati. Moralizam je u ovim stvarima kontraproduktivan. Važnije je metamoralno proceniti stabilnost

neprihvatljive situacije, ne tražiti lične krivce nego eksplozivne pukotine u nadličnoj institucionalizovanoj strukturi gramzivosti. Najposle, dosezanje metamoralističke perspektive jeste i uslov svladavanja vlastitog moralizma i mere u vrednovanju. To je samorefleksivna epistemologija.

1.

Moralizovati znači ukazivanjem na svaki prestup ili na neuobičajeno ponašanje spočitavati drugima pogrešno ponašanje, propovedati rigorozno pridržavanje moralnih principa ili hvaleći se herojskim delima ili vlastitom žrtvom prikazivati druge u lošem svetlu. U saznavnom pogledu moralizam je neadekvatna redukcija složenosti, uprošćavanje realnosti paušalnim moralnim sudom, u etičkom smislu je „jahanje principa“ ili moralni rigorizam, a u psihološkom egocentrizam, isticanje vlastite moralne nadmoći.

Suprotnost moraliziranju je nemoralizacija, nepripisivanje nemoralnog ponašanja Drugima. Nemoralizacija ili metamoralizam su neutralni pojmovi za razliku od moralizma koji ima jasan vrednosni sadržaj. Ovde se moralne procene ne šire na oblasti koje ne podležu moralu (nauka, umetnost, ukus). Metamoralizam ne procenjuje uvek ni mnoge složene državne probleme kao dobre ili loše. Moralizacija, pak, propisuje dobro, emocionalizuje, homogenizuje, manipuliše moralnim uputstvima ili zabranama i smanjuje autonomno rasuđivanje pojedinaca. Otežava i onemogućava miroljubivo rešavanje problema. Čim rasprave postanu moralne, frontovi brzo očvrstnu (Vašek 2020: 22). Rečju, moralizacija prekoračuje granice primene morala.

Metamoralizam razdvaja procene stanja i ponašanja od moralnih sudova. U politici je rezervat nemoraliziranja uzan, konteksti se najčešće ne uzimaju u obzir jer je za ideologiju ili partiju skoro sve moralno relevantno. Politički moralizatori se skoro refleksno pitaju da li nešto šteti ili koristi partiji, državi, vođi. Za razliku od umetnosti gde se vrednost meri estetskim kriterijima, moralni politički sudovi se daleko češće primenjuju na vanmoralni kontekst. Ponajviše na politiku. Valjda i zato što je politika nestručna delatnost pa se i laici osećaju nadležnim i ne ustežu od moraliziranja. Pri tome politički moralizam prekoračuje nadličnu sferu javnog, povezuje je sa ličnom karakterološkom i personalizuje. Ne vodi računa o kontekstu niti razdvaja kolektivno od ličnog, ne razlikuje različite determinizme.

Naravno da uspeh političkog moraliziranja ne zavisi od njegovog saznavnog potencijala nego od potreba publike, od pravovremene ponude na njenu potražnju i od prihvatljive retoričke verzije redukcije nadlične nepreglednosti na dobro i zlo. Moralizmi nisu vanvremeni jer se u istom društvu menja odnos moralističke ponude i potražnje. Pakt moralizatora i publike je kolebljiv. Treba prepoznati nerv duha vremena u kom određeni moralizam prolazi (antifašistički, antikomunistički, klerikalni, nacionalistički). Tek tada medijski konstruisana stvarnost moralizatora može da mobiliše publiku da ova zamrzi istaknuto zlo i da stremi nagovorenom dobru. Moć apsolutizuje vlastite kriterije u politici, mediji izdižu nove moralne političke apostole i šire nadležnost političkog morala do netolerancije. Vlast ne može bez medija, a mediji žive od podsticanja moralnog ogorčenja. Moralno patologizuju najrazličitije drugačije stavove, od

rata u Evropi do konzumiranja mesa. Zato što moralista ne priznaje drugačije kriterije od vlastitih, moralizam je verzija egocentrizma (Merkel 2022: 45). I više od toga, u svakoj novoj nepreglednosti moralizatori su skretničari potražnje za smislom, doteruju masovna samoviđenja publike vlastitoj razlici između željenog i nepoželjnog. U vrtlogu novih vrednosti na epohalnim društvenim prekretnicama upravljaju političkim moralom.

Za razliku od opšteg moralisanja, političkog nema bez javnog neprijatelja. Javni neprijatelj je potreban svakom političaru jer od njega živi. Ovo važi za odnos NATO pakta i Rusije, ali i za svakog hipermoralistu. U ratu nema osetljivosti na kontekst u kom moral nije kriterij, niti ima kritičke dobronamernosti kao zaštite od vlastitog binarnog moralizma (Vašek 2020: 27). Isključiva samopravednost i vlastita moralna nadmoć su temelj ratnog morala o kom se staraju razni komesari, politički opunomoćenici ili verski propovednici. Upotreba vrednost neprijatelja je za politički moralizam konstantna, a prometna zavisi od stupnja opasnosti. U ponudi i potražnji na neoliberalnom tržištu moralnih vrednosti unosna roba su: osovina zla, teroristi i totalitarni ekstremisti (Sadam, Putin, Kim, Hamas). Od njih brani ljudska prava NATO, najmoćnija svetska vojna sila. U ovoj trgovini postoje prodavci, kupci, dobavljači, konkurenti, pregovarački partneri, analitičari i političari. Džordž Buš je poredio Sadama sa Hitlerom, a bombardovanje Jugoslavije NATO je moralizovao službenom šifrom "Operacija plemeniti nakovanj". Pre toga je poluvekovna moralna alternativa Hladnog rata glasila: „S nama ili sa crvenima". Danas je politički moralizam rastegljiviji. Teroristi nemaju teritoriju, NATO ih nalazi svuda jer su beskonkurentski superneprijatelj centralnog ideološkog moralizma o ljudskim pravima. Moralistički identitet Zapada je odbrana ljudskih prava. Mnogi su znali da su SAD 2003. više zanimala iračka naftonosna polja nego oslobođenje sveta od zla. Sudbine Sadama Huseina i Gadafija bile su laboratorijski primer kako Zapad konstruiše, moralizuje i uništava neprijatelje. Na drugi način je titoizam već dugo slična funkcionalna antiteza etnomoralističkom identitetu u regionu. Dakle, moralna simbolična retorika se menja. Svuda moralni pištolji gađaju osovinu zla i brane ekskluzivnu moralnu zajednicu, osovinu dobra. Kao sredstvo buđenja poštovanja i prezira, moralizam je nezamenljivo političko oružje.

2.

Od svih moralizama najsloženiji je politički zato što prikazuje interese vlastite grupe ne samo kao opšte nego i kao dobre. Svaki političar zna da je moralna odšteta korisnija od materijalne. Prva je nepresušni simbolički kapital, druga se zaboravlja kao uplaćeni dug. Širi je i delatniji potencijal zahteva za moralnom odštetom jer je dug ove vrste nenadoknativ. Reč je o moralnom kapitalu žrtve. Dug dželata osigurava moralnu nadmoć poverioca (žrtve) i održava se kao trajni ucenjivački potencijal kod raznih nepredvidivih budućih potraživanja i pretenzija na moralnost. U regionu moralni kapital u aktuelnom građanskom ratu sećanja osiguravaju zločini shvaćeni kao neizmirljivi nacionalni dugovi iz prošlosti: signature su Jasenovac, Vukovar i Srebrenica. Bez podsećanja

na nenamireni dug u krvi politički moralizmi bi u regionu bili prazna puška. Jedva išta više u neposustalom građanskom ratu sećanja. Međutim, potražnja za njima ne malaksava.

Delatni emotivni potencijal svakog političkog moralizma je u tome što se u politici uvek radi o dobru i zlu, a ne o tačnom i pogrešnom. Moral je katkada žrtva, ali uvek dete svog doba, a moralizam osobeni pokazatelj političke korektnosti doba. Na snagu političkog moralizma ne utiče okolnost da je najčešće reč o primeni moralnog rasuđivanja na oblasti gde moralne procene nisu relevantne. Publici nije važno to što međunarodna politika nije stvar morala nego odnosa moći ili što je kritika kapitalizma stvar ekonomije. Političari umešno pretvaraju vanmoralni kontekst u moralni. Nije im važno što moralizam kao javni normativizam dekontekstualizuje, ne poštuje sklop koji ne podleže moralisanju, niti okolnost da je kod kritike sistema vrednovanje drugačije od ocena međuindividualnog ponašanja. Važan im je mobilizacijski kapacitet moralizma. Kritičari, pak, upozoravaju da iako se i u javnim stvarima ne može do kraja izbeći vrednovanje ipak je važnije isticati metamoralizam: sistemske, a ne lične nepravde.

Suprotnost političkom moralizmu je amoralni pragmatizam koji odbacuje upotrebu morala u proceni politike. To su krajnosti u vrednovanju. Nema delatne politizacije bez moralizma i zato što su političke podele po pravilu binarne. Političari uvek sugeriraju biračima da se opredele između dve opcije, dobre i loše, i svaku temu moralistički nadograđuju. Za ili protiv. Samomoralisanje je uvek antimoralisanje Drugog. U retorici političara je moralizam intrinzičan jer je javni neprijatelj koristan. Kritičari upozoravaju da se nekompetentnost nadoknađuje moraliziranjem. Sve češće srećemo dramatisovani moralizam sa kojim je sve još jasnije jer redukuje složenost opredeljenja na jednostavni izbor za i protiv. Da li je redukcija valjana samo zato što je jasna? Nije. Tamo gde je sve jasno ima odveć morala, postoji samo dobro i zlo. Nema drugih argumenata. Politički argumenti kreću se u antitezama: dobar-loš, patriota-izdajnik, pošten-koruptivan, demokratski-nedemokratski. U isključivijim verzijama hipermoralizma postoje samo pobednik ili gubitnik, žrtva ili dželat. Privlačnost političkog moralizma je jednostavan i lagodan izbor koji oslobađa od razmišljanja. Ali je zato isti upotrebljiv kao oružje. Tamo gde prestaje moral počinje moralizam. Pobeđuje onaj ko uspešnije moralizira. Ko mu se protivi je nemoralan, a ko ga ignoriše je amoralan. Jedni kritičari govore o hipermoralizmu drugi o raspadu morala.

Politički moralizmi nisu samo, formalno gledano, misaoni binarni sistemi i borbene kategorije nego su i delatni funkcionalni retorički podsticaji mržnje prema narativno uobličenom zlu. Unose u politički diskurs problematični dualizam i shemu prijatelj– neprijatelj (Merkel 2022: 47– 48). Sadržinski gledano jesu emotivno jezgro pravdanja sukobljenih interesa. Himler je govorio da nacizam ima moralno pravo da ubija Jevreje, NATO pakt polaže pravo na proglašenje „osovine zla“, a Putin koristi provereni simbolički kapital antifašizma. Svoju misiju vidi u denacifikaciji Ukrajine. Svaka moć u ratu pretenduje na moralnu nadmoć. Komunisti su polagali moralno pravo na eksproprijaciju eksploatatora i moralistički prezirali buržuja zbog njegovog straha da će nešto izgubiti. Pa ipak,

ispravljanje nepravednih odnosa u proizvodnji još je nepotrošeni simbolički kapital i nekomunističke levice. Danas je je okvir hegemonog globalnog moralizma veština bogaćenja. Kao borbeni pojam neoliberalni moralizam se kreće između ignorancije, netolerancije i arogancije (Merkel 2022). Prva komponenta tiče se socijalne pravde, druga vlasničkih prava, a treća monopola na demokratiju. To je normativni svetski projekat u čijem je središtu demokratski antitotalitarizam. Bombardovanja se moralizuju kao mirovne misije, teleologizacija tržišta kao autentična demokratija, a šarenilo životnih stilova su fešte raznolikosti. Svaka moć koristi moralnu toljagu u legalizaciji i legitimizaciji prava na diskreditaciju Drugog. Nihilizam robnog oblika, tržišni totalitarizam (Fuzaro 2020: 94), počiva na ostrakizmu utopije, a ljudska prava na uništenju terorizma. Nisu to nikakvi originalni idejni moralistički potencijali kapitalizma nego cinizam moći u kojoj se eksploatacija danas oslobodila moralnih osuda, iako je moral kapitala odavno pokopan u logici njegovog širenja (Marks). Kapital se više ne plaši morala kadrog da ga sankcioniše. Nije tako bilo uvek. Razne kombinacije tržišta i privatne svojine bile su u pretkapitalističkim društvima sankcionisane teološkim normama i raznim milosrdnim ustanovama. Od Hristovih i crkvenih osuda zelenašenja bogati su se štitili ktitorstvom, a gresi su se mogli otkupiti novcem. Tek kada je prvobitna akumulacija kapitala lišila zgrtanje moralnih sankcija mogao je nastati moderni kapitalizam koji je razvio vlastiti moralizam. U 20. veku leвица mu je ograničavala monopol. Od sloma evropskog socijalizma neoliberali slobodnije vide u socijalnoj državi moralizam kao teror vrline. Ne podvajaju samo dobre i loše namere, nego i dobre i loše posledice dobrih namera. Politički moralizam nije statični nepromenljivi sadržaj, nego aktivni proces promene javnog odnosa dobrog i lošeg. Iza političkog moralizma kriju se moć i nasilje. Samomoralisanje je uvek demoralisanje Drugog, hibridna arogancija sile, a moralizatori su manje ili više institucionalizovani narcistični diktatori koji pravdaju nasilje razlikom između višeg i nižeg ideološkog morala. Saznajna vrednost moralističkih podela je oskudna i onda kada je metamoralna distanca skoro nemoguća.

3.

U čemu je sazajna prednost metamoralnih procena? Treba dosta napora da se razgrne magla ne samo medijskih nego i intelektualnih političkih moralizama oko ratova, ogoljene suštine politike. Ratovi su inače najproduktivnije mašinerije političkih moralizama, a personalističke demonizacije vođa često zavode i zaslepljuju. Metamoralno nije nadmoralno niti je izvanmoralno jer ova poslednja kategorija ne obuhvata društveni život. Metamoralno je u politici izdignutija sazajna perspektiva. Nije to istančana neutralnost nego viša osmatračnica, drugačiji pogled na celinu koji nameće drugačije sazajne prioritete. Marks je rano upozorio da je Napoleon I bio više od osvajačke zveri, a Niče je kasnije dodao da je francuski vojskovođa bio spoj natčoveka i nečoveka. Obojica su se trudila da izbegnu moralizam kod procene Bonaparte. Premda su vođe manje ili više produkt sistema nije ih lako posmatrati izvan ličnog morala. Plehanov je pionirski pokazao da nemoralističko tumačenje uloge ličnosti u istoriji nije sociologizam.

Za razliku od procene vođa, kod procene sistema je nemoralistički pokušaj nešto lakši. Samo se iz perspektive metamoralnog može prepoznati današnja tektonska tenzija unutar neoliberalizma između ekonomske i socijalne pravde. O istom saznavnom domenu govori i ocena da je veća pretnja dubljim socijalnim promena Evropska centralna banka (*European Central Bank*) od NATO pakta. Cipras je slomljen kada je na bankomatima u Grčkoj nestalo novca. Ali ni ovde nije reč o gramzivim bankarima nego o moćnim hijerarhijama finansijskog kapitala. Na njih se ne možemo lično ljutiti niti ih bezlično prezirati zato što se savremeno dužničko ropstvo država ne može meriti kriterijima ličnog morala. Nelični zakoni tržišta su s onu stranu ličnog dobra i zla. Ne mogu se ocenjivati stupnjem moralnosti. Tržište uverljivije kritikuje razna metamoralna netržišna shvatanja socijalne pravde koja ne odustaju od socijalne neprofitne ekonomije u kojoj su materijalna prirodna prava važnija od samoregulativnog tržišnog aršina, a solidarnost od profitabilnosti. U središtu ovog otpora je metamoralni zahtev za sistemski osiguranim i institucionalizovanim pravom na nezakinutu punu vrednost uloženog rada. Nije, dakle, reč o zlim kapitalistima i dobrim najamnicima nego o sistemski osiguranoj neekvivalentnoj nadoknadi rada. Metamoralni otpor sistemu liberali vide kao strukturni egalitarni moralizam jer zadire u raspodelu dobiti koju osigurava legalna svojina nad sredstvima rada. Levica napada liberalnu samomoralizaciju („mi smo moralni i zaslužen bogati već time što smo preduzimljivi vlasnici“), a kapital se brani antipopulizmom, visoko moralizovanim diskriminativnim pojmom koji vrednosno razdvaja neuku i lenju masu od obrazovane i aktivne elite. Populizam je negativni pol neoliberalnog moralizma koji obuhvata levi i desni ekstremizam, političare Trampa (Trump), Erdogana (Erdogan) i Orbana (Orban). Po rastegljivom obimu može se meriti sa pojmom totalitarizma. Populizam je prigovor ekonomski jačih nacija u EU privredno slabijima, a populistici su gubitnici globalizacije, niži srednji slojevi koji ne veruju moralnom univerzalizmu elita EU (Knobloch 2017). Moralna čistota je rezervisana za gornje slojeve EU koji se protive korupciji i poreskim rajevima, iako sama EU nije ništa drugo nego neregulisana konkurencija oko nižih poreza krupnom kapitalu. I epicentar inkluzivnog neoliberalnog identitetskog moralizma (Knobloch 2017). Iskazuje i strepnju da politika ne pređe iz monopola elita kontroli neorganizovane mase.

4.

Odnos metamoralizma i populizma donekle je sličan odnosu Marksa i Ničea. Važan obrazac metamoralizma je Marksova ekonomska kritika kapitalizma. Marks je izričito odbacivao moralisanje izrabljivanja i raznih filantropskih samilosti zato što dobrotvori zamagljuju granice ukidanja bede. Njegovu kritiku moralizma ne treba mešati sa Ničeovim samodeklarisanim intelektualističkim imoralizmom (Niče, 2016 b: 35), po kom je moral represivan zato što uprosečava kreativne pojedince. To su dve oprečne kritike morala: socijalna i elitistička. Kod prve su u središtu obespravljani, kod druge neuka masa. Niče je, protiveći se pretenzijama morala da čoveka učini robom vlastite rđave savesti (cit. prema

Vašek 2020: 24), nazivao nesebičnost u moralu instinktom stada, moral osvetom stada nad jakima, a Francusku revoluciju izlišnom lakrdijom (Niče 2016 b: 39). Niče je antipopulist zato što podvaja viši tip ljudi od malog i prostog čoveka (Niče 2016 b: 33), a Marks je metamoralist. Za Marksa je osnova stvarnog morala prevazilaženje klasnih suprotnosti, Niče brani nadmoć intelektualne aristokratije nad „plebejskom prepredenošću“. To su dva oprečna shvatanja uloge morala i dva različita nivoa poželjnih promena, širokih socijalnih i užih elitističkih. Na jednoj strani su dobri klasno osvešćeni subjekti kao poluga društvenih promena, na drugoj je amorfno stado dobrih, nepoučno i nazadno. U ovoj antitezi zaoštreno je sokratovsko pitanje da li greši onaj koji ne zna šta je dobro, obespravljeni koga treba osvestiti, ili greše prosečni, nepoučni koji ne mogu spoznati dobro? Filozofija kao oružje proletarijata *contra* filozofije kao oružja natčoveka. Oba shvatanja morala centrirana oko pitanja ko je kadar za dobro važna su za razumevanje oprečnih pravaca i granica željenih promena društva. Ali se tiču i delatnih komponenti demokratskih i konzervativno elitističkih političkih moralizama. Ne mogu propisi učiniti čoveka moralno ispravnim nego temeljna promena njegovog društvenog bića, klasnog položaja u sistemu proizvodnje. Premda je moral klasno uslovljen, ne menja se moralističkim apelima političara na savest birača nego metamoralističkom akcijom. Podvlašćenoj klasi potreban je istinski humanistički moral umesto sažaljevanja dobrotvora. Humanista ne kaže „naše namere su više i bolje“, niti ponavlja „mi, dušebrižnici i čistunci vidimo dalje“, nego ističe da brani ekonomske interese širih društvenih grupa. Oslobođanje grupe čije je oslobođenje najbliže emancipaciji celog društva traži barikadu, delatnu crvenu liniju između istinskog opšteg i raznih posebnih morala. Danas je to granica između ekonomskog prekarijata i raznih identitetskih grupa. Otpori ekonomskoj emancipaciji bili su moralistički, a od 1989. su trijumfalistički. Od kada je počela faza umiranja totaliteta kontrolori proizvodnje postali su kontrolori moralizama. Pa ipak, isključivost neoliberalnih pobednika svedoči i o strahu njegovih moralizatora. Na drugoj strani je samorefleksija, svest o granici vlastitih ideoloških moralizama kao epistemološka nadmoć njegovih poraženih kritičara.

Da epistemološka prednost poraženih ne bi ostala prazna uteha nužno je razmotriti samorefleksivno pitanje da li i kritičari političkog moralizma pretenduju na viši moral? Javne pritužbe na moralizaciju politike i na „moralnu diktaturu dobrotvora“ nisu novost. Na bauk moralizma često se gleda kao na opasnost, iako bez moralizacije politike ne bi bilo ukidanja ropstva ni demokratskih pomaka u istoriji. Današnja javnost preplavljena je negativnim terminima „moralizam“, „moralizacija“, „moralni klub“, „moralni propovednik“ ili „moralna elita“. Difuzni antimoralizam je odbrana postojećeg. Moralistima se protive političari i taksisti: „Sam znam bolje šta je normalno“. Na sličan izričit način se i u misli o društvu pravda kapitalizam. Normalnost je u tržištu, a sumnja u tržište je egalitarni moralizam. I tačka!

Nije tačka zato što moralisati tržištem znači ekonomski terorirati. Vanvremena dogma o normalnosti koja izvire iz tržišta kosi se čak i sa intrinzičnom prirodom kapitalizma koji sa dinamikom akumulacije kapitala usavršava i vlastite moralizme. Kapitalizam nije statičan. Iako je u suštini nekontrolisana konkurencija različitih neumerenosti, akumulacija kapitala

podstiče modernizaciju, ali i ratne sunovrate. Zato što nije statična ni konačna njena kanibalska dinamika (Fraser 2022), usavršava ideologiju koristeći moralne argumente u pravdanju zgrtanja. Tranzicijama političkog morala prethodile su tektonske promene moći (1945,1989) i krize smisla. Ciklična promena gravitacije ideja oko hegemonog političkog moralizma (antikapitalističkog, antifašističkog i antikomunističkog) je rezultat odnosa snaga. Zato metamoralizam procenjuje pre svega odnose moći.

Ali ih i kritikuje sa strukturnog, a ne sa ličnog stanovišta. U otporu hegemonom neoliberalnom moralizmu ne treba pasivno čekati promenu globalne moći. Ne treba prestajati sa kritikom ideologije i moralizma, njenog emotivnog normativnog jezgra. Kritika kapitalizma je metamoralistička „majka svih kritika“ ne samo stoga što isti danas pretenduje na bezalternativnost nego i zato što je, šire istorijski gledano, više od dva stoleća kapitalizam ključni pojam koji sažima napetost moderne. Metamoralistički rečeno, kapitalizam je viševekovni dijalektički spoj političke jednakosti i ekonomske nejednakosti. A prigovor da je ovo dvojstvo licemerno jeste moralistički zato što razliku između moćnih i bespomoćnih ne treba poistovećivati s razlikom između zlonamernih i dobronamernih. Strukture se napadaju metamoralizmom, a ne neproaktivnim moralizmom, ponajmanje patetikom i melodramom. Važnije je u ideologiji posjednika prepoznavati kanonizovanu moralističku barijeru između vrednih poslodavaca i nesnalažljivih najamnika.

5.

I pokazivati da govor o socijalnoj pravdi nije moralizam jer ova ne zavisi od savesti pojedinca, kao što ni socijalna sigurnost ne zavisi od dobrovoljnog milosrđa koje moralno nadmoćni daruju lenjima. Najopštija formula pravde, ali i najčešći istorijski rastegljivi moralizam od Justinijana do neoliberalizma je načelo „Svakome svoje“. Ova naizgled razumljiva pravednost krila je razne interese. Nemački pravnik Heribert Prantl navodi nekoliko primera. Kada je Pruska zabranila 1839. rad u fabrici deci ispod deset godina nije to učinila zato da bi im sačuvala detinjstvo, nego zato što je militaristička država želela da dobije zdrave regrute. Ovde je univerzalna formula socijalne pravde „Svakome svoje“ značila vojsci svoje (Prantl 2010). Razni socijaldarvinisti tvrde da su ljudi već rođenjem nejednaki, pa „Svakome svoje“ znači da prirodna selekcija ne trpi socijalnu politiku. Slično i liberali ponavljaju da su ljudi nejednako snalažljivi na tržištu sposobnosti, pa tržište kao arbitar pouzdano reguliše „Svakome svoje“.

Ova opšta formula pravde nije metamoralna nego tautološka (Prantl 2010). Zato što ne određuje sudbina svakome svoje, nego bi, naprotiv, ovo načelo trebalo danas da znači korekciju sudbine. Socijalna država ne treba da daje onima koji već imaju niti da oduzima onima koji imaju malo. Trebala bi da osigura da se ljudi snalaze pod jednakim uslovima uprkos razlikama u rangu, talentima i novčaniku. Drugim rečima, socijalna pravda je ona mera jednakosti koja je nužna da bi se zaštitila sigurnost ekonomski slabijih, ali pri tome ne uklanja onu meru nejednakosti koja bi prekomerno ograničavala slobodu sposobnijih. Ukratko,

to je ekonomski metamoralizam, normativni antikapitalizam. Nije to moralni ustanak robova niti jevrejsko prevrednovanje vrednosti po kom su samo bedni i siromašni dobri, kako piše Niče, aludirajući na Marksa iako ga ne pominje (Niče 2016 a: 35), nego nadmoralna normalnost, zahtev za ekvivalentnom naknadom uloženog rada u proizvodnji. To je smisao zahteva levice „s one strane dobra i zla“. Ovom zahtevu pripada i svest o antagonizmu, o nepomirljivosti interesa u sistemu gde nadmoralno regulisanje odnosa u proizvodnji nije ostvareno. Nadmoralnost levice jeste svest o eksploataciji i nemirenje sa stanjem. Bez samosvesti o asimetriji i neadekvatnoj naknadi u svetu rada nema delatnog morala. Dakle, ne pasivna nego delatna svest o socijalno nepravednom. Odavno je prevaziđeno filantropsko shvatanje da su socijalne nepravde rešive, ako se shvate samo kao stvar lične savesti. Na mesto podsticanja griže savesti bogatih dobrotvora stupila je kritika ideologije klasne podvlašćenosti. Dok prvi politički moralizam brani temelje neoliberalizma, druga kritika ga nadmoralno (metaetički) napada. Levica pokazuje ekonomske korene rasizma i izbegava površno filantropsko zgražavanje nad nepravdom prema obojenima. Ali ne treba zaboraviti da je i u socijalizmu bilo budnih moralizatora (partijski činovnici srednjeg nivoa) sa tobože višom svešću o klasno dobrom.

Moć svuda reguliše i sadržaj pratećih moralnih pojmova (greh, savest, dužnost). Vladajući u kapitalizmu ne drže zelenašenje i eksploataciju za nemoralno, nego za nadmoralno stanje. Danas je eksploatacija neupadljiva i zato što je ovaj pojam prognan. I više od toga, krivica je ugrožavanje neograničenog zgrtanja, revolucija je nemoralno nasilje, gornja granica savesti je filantropska milost, moralna dužnost prema državi je dizanje profitabilnosti i plaćanje poreza, a moralna vrlina je snalažljivost na tržištu. Moralističko lice EU je pravna država, a metamoralističko naličje hladna činjenica da je uzrok nastanka EU brisanje državnih granica da ne bi ponovo došlo do ratova na moralno naoružanom tržištu zgrtanja. Tako postaje jasnije da je moralizovani jezik globalizovanog kapitalizma zapravo institucionalizovana politička retorika zgusnuta oko profitabilnost i antitotalitarizma. Nema granica moralizaciji tržišta zato što se skoro sve može novcem kupiti. Reč je o fetišizmu robe koji prožima kapitalističku kulturu življenja. Nije rešenje ukidanje nego regulacija tržišta socijalnih dobara, ukidanje socijalno neodgovorne eksploatacije rada i jačanje neprofitnih organizacija. Istina je borbena (Alen Badiou), napada strukture, a metamoralnost antikapitalizma izvire iz nenormalnosti kapitalizma. Ovu sistemsku nenormalnost ne prepoznaje moralistička opomena „Vi zli koji trčite za profitom“ nego pregnantna metamoralna tvrdnja, „Ko poseduje biva posedovan“. Naime, i samog posednika zaokuplja, kupuje i podvlašćuje njegova lična neutaživa akumulacija.

6.

Možda na prvi pogled izgleda da su ove tvrdnje prazna samouteha levice. Jesu ukoliko se ne oslobode patetične melodramske kritike nejednakosti čiji hipermoralizam i samosažaljevanje sužavaju vidike. Promišljenu strategiju treba

tražiti između moralista i pragmatičara, između morala i preciznog delatnog antikapitalističkog metamoralizma. Metamoralizam u službi podjarmljenih, nezaposlenih i siromašnih razlikuje se od moralisanja profitabilnosti, a odbrambeni moralni nacionalizam malih naroda nije isto što i imperijalistički moralizam velikih. Levici je važno da jasnim prosvetiteljskim kriterijima emancipacije prepozna moralizam kao ideološku svest i kao suženu saznavnu perspektivu. Ali ne samo protivničku nego i vlastitu kognitivnu grešku. Zato apologiji neograničenog zgrtanja treba teorijski suprotstaviti samorefleksivni metamoralizam. Samorefleksija nije znak slabosti levice niti je uzvišena pohvala antikapitalističkog angažmana kao prometejskog, nego je, naprotiv, svest o granicama apsolutizacije nekapitalističkog društva kao dobrog. To je suočavanje sa zabludama raznih moralizama levice: revolucionarnih, oslobodilačkih i birokratskih. Moralističke zablude kreću se između moralnog, nemoralnog i amoralnog. Da bi se jasnija uočila njihova teleologizacija, treba istorično gledati na socijalno moralisanje levice. Ne objašnjavati ga vanvremeno nego u sklopu konkretnih protivrečnosti. Do 1989. je moć realnog socijalizma planetarno normalizovala moralizme levice. A nakon toga je poraz levice istu demoralisao. Vizija socijalizma kao svetskog sistema nije u 20. veku zvučala kao moralizam nego kao preteća moć. Uprkos tome što je u socijalističkim državama birokratizovala socijalna nadanja. To što je danas nekadašnje hegemonie metamoralizme levice novi hegemon smestio između melodrame i totalitarne utopije jedan je od epohalnih dokaza da istorija nije zatvorena knjiga. Treba dosta nekorektnog napora da se pokaže da, iako lišen moći, urušeni metamoralizam levice nije mrtva prošlost.

Valter Benjamin (Benjamin) i Rajnhart Kozelek (Koselleck) su upozoravali da poraz može biti saznavno koristan. Ima poraza koji su pobede i pobeda koje su sudbonosnije od poraza (Karl Liebknecht). Gnoseološki gledano, poraženi je lišen simboličkog kapitala i moralnog kredita koji osigurava pobeda. Na drugoj strani bljesak pobede zaslepljuje pobednika. Ako je u politici trijumf katkad koristan, nije u nauci. Zato je filozofskoistorijski metamoralizam s onu stranu trijumfa i defetizma. Danas je istoriju poražene levice lakše osloboditi moralisanja i nametljive heroizacije, nego što se to moglo činiti ranije dok su ovi sadržaji bili deo dekretirane društvenointegrativne misli socijalizma. Danas je moguće hladnije razdvojiti nasilne i modernizacijske posledice socijalističkih režima, ali i raščlaniti raznolika dekretiranja socijalne nade. Socijalna pravda bila je vrh socijalističkog morala, a revolucija moralni kompas. U ratu i revoluciji je tolerancija omalovažana kao popustljivost i slabost skoro kao što je u vojsci nedisciplinacija bila prekršaj. U socijalizmu su partijske, državne i omladinske ustanove usavršavale vlastite komplementarne moralizme. Danas, leвица izvan vlasti može odmerenije da se suoči sa vlastitim autoritarnim moralizmima. Partijska disciplina shvatana je kao dužnost moralno nadmoćnoj partiji koja menja socijalnu istoriju. Disciplina je moralizovana zato što bez nje nema delanja. Dvosmislenost komunističkog moralizma imala je teleološku i delatnu stranu. Pobeda je moguća samo ako budemo jedinstveni. Na sličan način i u liberalizmu čistota kolonijalnih principa ne samo što toleriše nasilje nego ga i zahteva (Maurice Merleau-Ponty). Zar nisu liberalne ideje danas trajni svečani

deo surovosti NATO pakta? Neoliberalizam ističe visinu demokratskih principa, a prećutkuje niske uslove njihovog ostvarenja, moralistički šminka oružane intervencije kao humanitarne. Moć moralizira vlastito oružje.

Treba, međutim, podsetiti da moralni sudovi mogu biti istiniti samo ako počivaju na besprinudnoj saglasnosti (J. Habermas). Danas je to teško očekivati od neoliberalnog diskursa u kome hegemon normativne instance pravdaju ratove i profitabilnost. Ni socijalizam se nije mogao hvaliti besprinudnom saglasnošću u politici. Svaka moć moralizuje sebe prikazujući se boljom. Zato danas nema saglasnosti kao kriterija istine u moralnoj ekonomiji neograničenog zgrtanja. Tome nasuprot, metamoralizam traži pretpostavke klasnih normativizama i pokazuje koja moć stoji iza moralnih rasuđivanja. Politički moralizam je ideološki surogat morala. Danas je to ekonomski hiper-moral, ideologija preduzetništva i profitabilnosti koja pretenduje na monopol u shvatanju smisla života. Pravda uvećanje poseda i ubija solidarnost. „Moralni talibani“, kako ih naziva nemački filozof Alexander Grau (Grau 2017), proglašavaju tržište ključnim regulatorom raspodele tvrdeći da je tržište moralno neutralno. Dodaju da štite i slobodno tržište ideja, iako je reč o represivnoj toleranciji. U tržišnom hiper-moralizmu moralnost postaje interesni selektivni moral, zapravo nemoral. Zato što političkim moralistima u suštini nije stalo do morala nego do vlastite nadmoći. Kada se kaže da je tržište ključ slobode i demokratije onda se moralizira u oblasti gde moral nije važan. U binarnoj tržišnoj teologiji prepoznaje se ili- ili, Mi demokrate i Drugi komunisti. Samoimunizacija vodi samoobmani.

7.

Ako se ima na umu osobena represija današnjih moralizatorskih hegemonona onda odnos moralnog humanizma i nasilja u socijalizmu izgleda nešto drugačije. Koliko je važan odnos izvornog i reaktivnog nasilja? Istorijski gledano, komunisti nisu izmislili nasilje nego su ga zatekli u radnoj i ratnoj sferi kapitalizma. I Francuska revolucija je nastala u političkoj kulturi feudalnog nasilja i javnih smaknuća na trgovima. Zatečeno nasilje nije iznudilo demokratske nego skoro jednako nasilne odgovore. Francusko prosvetiteljstvo nije pripremio revoluciju nego je ova bila rezultat kumulativnog nezadovoljstva seljačkih buna kojih je samo između 1760. i 1789. bilo 246 (Piketi, 2023: 110). Socijalni ustanci nisu bili moralistička nego metamoralistička reakcija bezgačnika. Metamoralizam je sazajna privilegija nekonformizma koji odbija hegemoni pragmatični moralizam koji se nudi na tržištu ideja kao roba. To je osmatračnica sa koje beda prestaje da bude sudbina zato što postaje upadljiv njen strukturni oslonac koji treba menjati. Masovnu glad nije moglo rešiti moralističko milosrđe nego iznuđeni nadmoralni otpor. Nije li u sličnom smislu danas, bar delom, strateška sistemski osigurana nesebičnost u bivšoj koloniji Kubi nešto sasvim drugo od ličnog filantropskog morala Bila Gejtsa (Gates) u metropoli?

Ako i jeste treba imati na umu da su i komunisti na vlasti nadmoralnost pretvarali u birokratski politički moralizam. Staljin je ponajviše moralizirajući teror pravdao vlast, ubijao izdajnike revolucije, ali i nadu, teleološko uporište

levice u budućnosti. Posebne strukture partijske birokratije bile su zadužene za ideologizaciju nadanja, moralizujući budućnost. Uspeh svakog političkog moralizma meri se buđenjem nade podvlašćenih. Nade su poluge besprnudne saglasnosti. Nakon nestanka komunističkih strateških moralizatora otvorilo se pitanje da li je revolucija kao reaktivno nasilje bila moralna ili je bila opasan moralizam utopije? Odgovor na ovu zaoštrenu filozofskoistorijsku dilemu zavisi od shvatanja suštine istorijskog. Ako je autentično istorijska prošlost bezimnih robova a ne čuvenih faraona, istorija sirotinje i golorukih a ne salona i moćnih vladara, istorija eksploatisanih a ne preduzetnika i ako su njena delatna jezgra sećanja na ugušene bune i ustanke robova, a ne slavna osvajanja, onda pohvala revolucija nije moralizam nego metamoralizam. Nije radosna utopija nego odnos moći. Ukoliko je, pak, istorija groblje aristokratije, a markeri istinski istorijski spomenici platežno sposobnih, onda revolucija jeste banalni politički moralizam i nasilje utopije. Dakle, vrednovanje političkog moralizma menja se sa promenom hegemonog odnosa normalnog i patološkog, legalnog i kriminalnog. Nova moć–nova normalnost– novi moralizam. Da li je baš sve relativno?

Nije. Treba pojmovno pokazati da vrednosti nisu samo moralni orijentiri pojedincima nego da i se i odnosi moći supersila mogu vrednovati, ali se treba kloniti moralizovanja, tj. hipervrednovanja. Vrednosna neutralnost u nauci nije isto što i istorično isticanje naročito nadindividualnog konteksta moći na koji se ne možemo ljutiti jer moralističke emocije mogu zamagliti uočavanje interesa. Drugim rečima, valja voditi računa i o tome da kritika moralizma ne pređe u moralizam. Kako kritičari moralizma da pokažu da su izvan stvari, da nisu sami deo tržišta moralizama? Ratovi su pouzdani testovi za moralna načela analitičara i za njihove sposobnosti preispitivanja viših ciljeva, jezgara zakavženih moralizama. U ratnoj propagandi suočene su teško razmrsive borbene moralističke jednačine, tj. isključivo shvaćeni vlastiti pravedni i neprijateljski nepravedni ciljevi. Kako joj odoleti? Pre svega treba prepoznati medijski hipermoralizam koji centrira skandal ne oko svih nego oko izabranih žrtava da bi razbudio pažnju i kanalisao bes javnosti. Pri tome ne treba uvek izbegavati ni jasna svrstavanja. Bez odlučnog angažmana ne bi bilo pobeda u svetskim ratovima. Antifašizam nije bio pristrasni moralizam, nego delatni borbeni moral.

Danas su stvari složenije. Dekonstruisati savremene moralizme Rusije i NATO pakta izvan vrednosne neutralnosti znači da je moguće biti protiv ruske invazije, ali i protiv arogancije NATO pakta. Ne jednoznačnom moralističkom osudom zlog Putina ili nezasitog Bajdena nego višeslojnim metamoralnim vrednovanjem. Treba, pre svega, markirati interese supersila. Isto važi i za sukob Izraela i Hamasa. Dakle, oprez prema političkom moralizmu uključuje sledeće: ne previdati odnos izvornog i reaktivnog nasilja, kritički dekonstruisati dijalektiku pretvaranja žrtve u dželata, ne povlačiti se pred ucenjivačkim potencijalom velikih sila defetističkim ocenama o višoj sili koja uvek nameće hegemoni moral nego uzimati u obzir konkretni kontekst sukoba i interese sukobljenih strana. Naravno u svemu tome ne zaboraviti ni interese moralizatorskih analitičara.

Njima nasuprot, treba se nemoralistički truditi oko složenijih kriterija u proceni sukobljenih ratnih antiteza dobrog i lošeg. Metamoralisti ne gube kompas

u moralnoj panici, bore se za mir i za obostrani poraz zaraćenih hegemoni, ne za pobjedu u ratu. Traže kompromis interesa, a ne miroljubivost vojskovođa. EU koja pretenduje na utopiju mira podvrgavajući se NATO paktu je izgubila ovaj kvalitet jednako kao što je Rusija oživela oružani hegemoni kompleks Varšavskog pakta iz 1956. i 1968. Nije dovoljno pružati otpor arbitrima koji danas propisuju razliku između dobra i zla i menjaju moralnu ocenu istorijskog. Treba obuzdavati i narcizam vlastite pravdoljubivosti. Bez samorefleksije ne može se kritikovati intrinzična arogancija svakog moralizma niti otvoriti pitanje o sazajnoj granici etičke normativnosti, ne može se razdvojiti moralizam od metamoralizma. Dok moralizam ili hiper-moral nužno uključuje samoopravdavanje, moralno samouzdanje, aroganciju i pretendovanje na vlastito jedino istinski moralno stanovište, metamoralizam traga za izvorima ovog habitusa u moći. Ko nije kadar da se suoči sa arogancijom vlastitih moralizama nije nadležan za kritiku. U zrnu samosumnje može biti više istine nego u mnoštvu izričitog. Nemoralističkom samorefleksijom treba se odupirati hegemonim ideologijama koje nerefleksivno moralizuju sebe raznim humanitarnim intervencijama.

Literatura

- Deutschlandfunk-Interview* von 30. 11. 2017.
- Fraser, N. (2022). *Cannibal Capitalism*. London: Verso.
- Fuzaro, D. (2020). *Misliti drugačije*. Beograd: Clio.
- Grau, A. (2017). Lust an der Empörung. Moralismus mit totalitären Zügen,
- Knobloch, C. (2017). Beobachtungen über den jungsten Gebrauch des Wortes „Populismus“, *kultuRRevolution* 72: 37–46.
- Kuljić, T., (2014). *Tanatopolitika*, Beograd: Čigoja.
- Merkel, W. (2022). Über die moralische Verengung unserer Diskurse, *Neue Gesellschaft, Frankfurter Hefte* 6: 44–49.
- Niče, F. (2016). a. *Genealogija morala*. Beograd: Dereta.
- Niče, F. (2016). b. *S onu stranu dobra i zla*. Beograd: Dereta.
- Piketi, T. (2023). *Kratka istorija jednakosti*. Novi Sad: Akademska knjiga.
- Prantl, H. (2010). Kapitalismus in der Krise – Die ewige Suche nach der Gerechtigkeit, *Süddeutsche Zeitung* 17.5. 2010.
- Sayer, A. (2017). Values within reason, Draft of paper published in 2017 in *Canadian Review of Sociology*, 54 (4), 468–475 <https://eprints.lancs.ac.uk/id/eprint/124599/2/SayerAxiologicalpiece1rev.pdf> posećeno marta 2024.
- Vašek, T. (2020). Eine besondere Art des Miteinanders, *tv diskurs* 91: 22–28.